

THE STATE MANAGEMENT SYSTEM OF THE MASTER AMIR TEMUR

Mo'ydinov Muhammadali
Farg'ona Davlat Universiteti Tarix fakulteti
3-kurs talabasi

Annotation:

This article talks about state administration, palace positions, and socio-economic relations in the country during the time of Sahibqiron Amir Temur. In addition to the above, this article provides brief information about written sources and historical monuments related to the history of Temur and the Timurid period.

Key words: Amir Temur, palace, sultanate, position, "Temur rules", construction, council, madrasa, complex, heritage.

Annotatsiya:

Ushbu maqolada Sohibqiron Amir Temur davrida Movorounnahrda davlat boshqaruvi, saroy lavozimlari, mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar haqida so'z yuritilgan. Yuqoridagilardan tashqari mazkur maqolada Temur va Temuriylar davri tarixiga oid yozma manbalar va tarixiy obidalar to'g'risida qisqacha ma'lumotlar berilgan.

Аннотация: В данной статье рассказывается о государственном управлении, дворцовых должностях и социально-экономических отношениях в стране во времена Сахибгирона Амира Темура. Помимо вышеперечисленного, в данной статье приведены краткие сведения о письменных источниках и исторических памятниках, связанных с историей Темура и тимуридского периода.

Kalit so'zlar: Amir Temur, saroy, salatanat, lavozim, "Temur tuzuklari", inshoat, kengash, madrasa, majmua, me'ros.

Ключевые слова: Амир Темур, дворец, султанат, должность, «Правила Темура», строительство, совет, медресе, комплекс, наследие.

Kirish

O'z davrining yirik harbiy va davlat boshlig'i bo'lgan Amir Temur siyosiy, huquqiy asoslarga ega bo'lgan ulkan davlat barpo etgan. Sohibqiron Amir Temur avvalo adolatli va qonunchilikka tayangan davlatchilik asoslarini barpo etish bilan birga davlat yaxlitligi va kuch-qudratini mustahkamlashning asosiy omili bo'lgan kuchli mudofaa tizimi yaratdi hamda temuriylarga meros qilib qoldirdi. Amir Temur o'z saltanatining boshqaruv tizimini yaratishda o'sha davrning yirik va ko'zga ko'ringan harbiylari, amirlar va beklar, fozillar, olimu-ulamolar maslahatlariga tayangan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

“Temur Tuzuklari” da keltirilishicha Soxibqiron Amir Temurga piri Abu Bakr Zayniddin Toyobodiy shunday o’git beradi “Agar har narsani va har kimni o’z martabasida saqlayolmasang, saltanatinga bundan ko’p xalal va ziyon etgay, har kimning qadr-qiymatini, tutgan mavqeini va har narsaning o’lchovini belgilab olishing va shunga muvoffiq ish tutishing kerak deb takidlagan. “Tuzuklar” da yana shunday ma’lumot beriladi “O’zga mamlakatlarni zabt etish, ularni idora qilish, g’anim lashkarni sindirish, dushmani tuzoqqa tushirish, muxoliflarni ko’nglini topib do’sstga aylantirish, do’st-dushman orasidagi muomala, murosayu-madora qilish xususida ushbu tadbir va kengashlarni qo’lladim. Pirim Abu Bakr Toyobodiy menga yozmishlarkim Abdulmansur (zafarmand) Temur saltanat yumushlarida to’rt ishni qo’llasin, ya’ni, 1) kengash; 2) mashvaratu maslahat 3) hushyorligu mulohazakorlik 4) ehtiyotkorlik. Chunki kengash va mashvaratsi saltanatni barcha qilgan ishlari va aytgan gaplari xato bo’lgan johil odamga qiyoslash mumkin uning so’zlari po’shaymonlik va nadomat keltirgay. SHunday ekan, saltanatni boshqarishda mashvaratu, maslahat va tadbir bilan ish yuritgin, toki oqibatdan adomat chekib po’shaymon bo’lmagaysan. Amir Soxibqiron davrida fuqarolarda davlat tomonidan o’rnatilgan qonunlarni hurmat qilish ularga ma’suliyatli yondashish tushunchalari shakllangan. Bu esa davlat tomonidan ilgari surilgan maqsad va g’oyalarni amalga oshirishdagi kafolatlardan biri bo’lib xizmat qilgan.

Amir Temur davlati markazlashgan davlat bo’lib, butun hokimiyat davlat boshlig’ining ixtiyorida bo’lgan. Amir Temur davlatining boshqaruv asoslari shakllanishi rivojida kengashlar muhim ahamiyatga ega bo’lgan. Vaqti-vaqti bilan muhim ijtimoiy-iqtisodiy, harbiy va siyosiy masalalarni hal qilishda katta va kichik kengashlar chaqirilib turilgan.

Katta kengashlar tinchlik vaqtlarida Samarqanddagi hukmdor saroyida chaqirilgan. Unda oliy hukmdorning qarindosh urug’lari, yuqori martaba va mavqega ega bo’lgan ruhoniylar, bosh amirlar, beklarbegi, ulus, tuman hokimlari, mingboshilar, yuzboshilar, o’nboshilar, bahodir unvoniga ega bo’lgan harbiylar kabilar ishtirok etganlar. Ushbu kengashda mamlakat hayoti bilan bog’liq masalalar muhokama qilingan. Kichik kengashda Amir Temur, uning o’g’illari, qarindoshlari, qo’shin boshliqlari ishtirok etganlar. Kengashda uzoq mamlakatlarga harbiy yurishlar bilan bog’liq masalalar hal qilingan. [2:75]

Natijalar. Sohibqiron kuchli markazlashgan davlat barpo etishi natijasida Movarounnahrda o’zaro urush va nizolarga barham berilib, uning barcha hududlarida tinchlik va osoyishtalik o’rnatildi. Hunarmandchilik, dehqonchilik, savdo sotiqlik, fan, madaniyatning rivojlanishiga imkon yaratildi. Sohibqiron davlat boshqaruv shaklini ikki muhim hamda asosiy idora dargoh va devonga (vazirliklarga) bo’lgan. Dargoh eng oliy davlat idorasi bo’lib oliy hukmdor Sohibqiron ixtiyorida bo’lgan. “Tuzuklar”da keltirilishicha dargohda vaqti-vaqti bilan xos majlislar o’tkazilib turilgan. Bunday majlislarda davlat va mamlakat idorasida sodir bo’layotgan o’zgarishlarga munosabat, mansab va vazifalarga tayinlash masalasi ko’rib chiqilgan. Bunday tadbirlarni tor doirada o’tkazilishiga sabab davlat ahamiyatiga molik masalalarni chetga ayon bo’lishidan saqlanish edi. Dargoh faoliyatini boshqarish, uning devonlar va joylardagi mahalliy hokimiyat idoralari bilan bog’lanib turish ishlari Oliy devon zimmasida bo’lgan. Dargoh tizimidagi bu devonga devonbegi boshchilik qilgan. O’sha davrda

oliy devoning ahamiyati va mavqei shu qadar baland bo'lganki (Sharofiddin Ali Yazdiy) uni dargoh bilan bir ma'noda ta'riflagan. Dargoh faoliyati va boshqaruvida quyidagi mansab va vazifalar mavjud edi.

Arzbegi – dargohdagi muhim vazifalardan biri bo'lib uning xizmati dargohga arzdod, shikoyat bilan kelganlarni hamda mamlakatda sodir bo'layotgan voqealarga o'z munosabatlarini bildiruvchilarni qabul qilishni uyushtirib turish edi. Undan tashqari tushgan arzlar, shikoyatlar va takliflarni oliy hukmdorga etkazib turish vazifasi yuklatilgan.

Adolat amiri – bu mansabdagi shaxs turli o'lka, viloyat va shaharlarda sipoh va raiyyat orasida urf-odatlariga oid janjalli ishlar haqida oliy hukmdorga hisobot va ma'lumot etkazib turgan. Mavjud holatlar aniqlanib shunga yarasha chora-tadbirlar ko'rilgan.

Aminlar – adolatsizlik, tartibsizlik, davlat va jamiyat manfaatiga zid ishlar haqida yozma ma'lumot berib turadigan maxsus ishonchli vakillar hisoblanib, ularning vazifasiga bundan tashqari tobe yerlar to'lovlarining yig'ib kelish ham kirgan.

Tavochi – muhim lavozimlardan biri bo'lib oliy farmonga ko'ra joylarga borib harbiy yurish uchun lashkar to'plash bilan shug'illangan. Tavochilar avval boshdan belgilangan lashkar sonining taxt bo'lishi, tayyorgarlik darajasi, ta'minoti, ko'ngildagidek talabga javob berishi, ko'rsatilgan joyga o'z vaqtida yetib borishi kabi ma'suliyatli tadbirlarga javobgar bo'lgan. Ularning boshlig'i bosh tavochi deb atalgan. Ular tuman ot (o'n minglik), hazora jot (minglik), sadajot (yuzlik) guruhlariga bo'lingan. Shuningdek dargohda bosh hojib, hojiblar (rasmiy tadbirlar boshqaruvchisi va tashkilotchilari), xazinador, xonsolar (dasturxon tuzatishga bosh qosh bo'luvchi), jibachi (qurol-aslaha saqlovchi), qushchi (ov uyushtirilganda maxsus o'rgatilgan ov qushlarini olib yuruvchi va parvarish qiluvchi), bakovulboshi (saroy oshpazlarining boshlig'i), kotiblar, bitikchilar, tabiblar, sozandalar, g'azalxonlar, farroshlar kabi lavozimlar mavjud bo'lgan. Sohirqiron somoniylar, qoraxoniylar, g'aznaviylar, saljuqiylar, anushteginlar davrlaridagi ijroya hokimiyatini, vazirliklar tizimini o'z davriga moslab yangi asoslarda qaytadan yo'lga qo'ydi. Amir Temur davlat boshqaruvida quyidagi vazirliklar mavjud edi.

Mamlakat va raiyyat vaziri – bosh vazir hisoblanib mamlakatning muhim ishlari, xalq ahvoli, viloyatlardan olinadigan hosil, soliqlar va ularni taqsimlash, kirim-chiqimlar, obodonchilik ishlari, aholi farovonligi, xazinaning ahvoli kabi ishlarga mas'ul bo'lgan hamda mazkur masalalar bo'yicha hukmdorga tegishli ma'lumot va hisoblar berib turgan.

Harbiy ishlar vaziri – harbiylar maoshi, alohida xizmatlari uchun ularga tuhfa qilingan yer-suvlar boshqaruvi, qurol-aslaha ta'minoti, harbiy ko'riklarni tayyorlash, janglarda yarador bo'lib xizmatga yaroqsiz bo'lganlarga nafaqa tayinlash, iste'foga chiqqan harbiylar to'g'risida qayg'urish kabi masalalar bilan mashg'ul bo'lgan.

Mulkchilik va soliq ishlari vaziri – turli sabablarga ko'ra egasiz va qarovsiz qolgan mol-mulklarni nazoratga olish va qo'riqlash, savdogarlardan zakot va boj undirib olish, mamlakat chorvalari, o'tloq yaylovlarni boshqarish, yer solig'i, chorva solig'i, zakotlarni o'z vaqtida yig'ilishi va o'z vaqtida davlat xazinasiga tushishini nazorat qilish, mulkchilikdagi merosxo'rlik tartiblarini amalga oshirish kabi vazifalarni bajargan.

Moliya vaziri – butun saltanat idoralarinig kirim-chiqimlari, xazinadan sarf qilinayotgan barcha xarajatlar hisobini olib borish vazifasini bajargan.

Davlat korxonolari vaziri – uning ixtiyorida bir qancha ustaxonalar bo'lib ular doimiy ravishda harbiylar uchun sovut, dubulg'a, kamon, o'q-yoylar tayyorlaganlar. Shuningdek bu vazir bevosita Amir Temurning buyrug'i bilan yirik inshootlar (saroylar, masjidlar, madrasalar, timlar va boshqalar.) qurilishiga rahbarlik qilgan.

Devonbegi (devon boshlig'i) – davlat mablag'lari devonbegi ixtiyorida bo'lgan hamda u davlat xazinasidagi mablag'larning vazirlar tomonidan to'g'ri va maqsadga muvofiq saqlanishini nazorat qilgan.

Adliya vaziri (devoni mazolim) – bu vazir to'g'ridan-to'g'ri fuqarolar va dunyoviy ishlar bilan shug'illangan.

Harbiy sud (lashkar qozisi) – esa alohida ravishda faoliyat ko'rsatgan. Shariat tartiblari bilan islomqozisi shug'ullangan. Harbiy sud vaziri alohida faoliyat ko'rsatib, sipohiylar (harbiylar) ishlarini ko'rib chiqib, muhokama qilgan.

Vaqf ishlari vaziri – bu vazirlikka sadr us-sudur (sadrlar boshlig'i, sadrlar sadri) boshchilik qilgan bo'lib, u vaqf mulklari bilan bog'liq masalalarga javobgar bo'lgan.

Habar va aloqa vaziri – bu vazir zimmasiga mamlakatning turli burchaklarida sodir bo'layotgan voqealardan hukmdorni ogoh qilib turish, markazdan joylarga buyruq, farmon va ko'rsatmalarni jo'natish, markazga turli hujjat, hisobot kabilarni yetkazishi, tashqi siyosiy diplomatik munosabatlarni amalga oshirish hamda davlat yuklarini o'z manzillariga yetkazish yuklatilgan. Vazirlikning o'zi devoni rasoil, devoni insho deb atalgan. [3:124]

Mamlakatda ichki va tashqi favqulodda voqealardan voqf etib turuvchi ming nafar piyoda, ming nafar tuya mingan, ming nafar ot mingan choparlar bo'lgan. Butun saltanat bo'ylab bir kunlik yo'l oralig'ida yomxonalar tashkil etilgan bo'lib, har bir yomda ellik boshdan ikki yuz boshgacha ot-ulov saqlangan. Sohibqiron Amir Temur davlatni ulus, viloyat va tumanlarga bo'lib boshqargan. Sohibqiron saltanatni to'rt ulusga bo'lib, ularga o'g'il va nabiralarni hukmdor etib tayinlagan. Shuningdek, viloyat va tumanlarni ham asosan temuriy shahzodalar va harbiylar boshqargan. Sharofiddin Ali Yazdiy ma'lumotlariga ko'ra Amir Temur janglarda davlat ishlarida toblangan, sadoqatli tadbirkor, oqil va bilimdon shaxslarni o'g'illari va nabiralari yoniga maslahatchi qilib tayinlagan hamda ularga yirik viloyat va hududlarni ishonib topshirgan. Sohibqiron mahalliy hokimliklarni o'ziga itoat etuvchi davlat maslahatchilari orqali ham muvofiqlashtirib turgan hamda mahalliy va markaziy hokimiyat aloqadorligini shu mansab orqali ushlab turishga harakat qilgan.

Amir Temur davrida quydagi amin, arzbegi, bakovul, bakovulboshi, bovarchi, baxshiylar, bitikchi, vazir, daftardor, devonbegi, dorug'a, dodxoh, jarchi, juybon, zobit, ixtisobchi, zinbardor, inoq, ichkilar, iqto, yasag'lik, ko'kaldosh, kulu, kalontar, kutvol, ko'ragon, mavkab, mahdiulyo (mahdioliya), majlisnavis, miroxo'r, mirob, muxtasib, oqo (og'o), otaliq, parvonachi, pos (posbon), sadr, sadri a'zam, sohibi devon, tavochi, tarxon, uyo'g'lon, xazinador, xattot, chuhra, chuhraboshi, shayxulislom, shiqovul, shixna, shuqurchi, yurtchi, yasovul, qozilar, qo'rboshi, qushchi (qushbegi), qorovul, qopuchi, hojib kabi mansab va unvanlar mavjud bolgan. Sohibqiron Amir Temur o'z zamonasining mashhur

sarkardasi va yirik lashkarboshi sifatida tilga olinadi. Uning harbiy iste'dodi hamda sarkardalik mahorati qo'shinlarning tuzilishida, harbiy strategiya hamda taktikalarda namoyon bo'lgan. Sohibqiron qo'shinining yuragini va qo'mondonlik o'zagini barlos urug'i vakillari tashkil etgan. Barloslar harbiy qo'nimsizlikka nihoyatda chidamli, kamondan o'q o'zishga juda usta, o'z hukmdorlariga sodiq va sabr-toqatli bo'lganlar. Sohibqiron qo'shini o'nlik birikmalar asosida tuzilgan bo'lib, lashkar tuman (o'nminglik), hazora (minglik), xushun (yuzlik) va ayl (o'nlik) qismlarga bo'lingan. O'n minglik lashkarni boshqarish uchun mirixazora, yuzliklar uchun xo'shunboshi, o'nliklar uchun esa aylboshi kabi harbiy mansablar joriy etilgan.

Muhokama. Harbiy safarda har bir jangchi o'zi bilan bir yilga yetadigan oziq ovqat, kamoni bilan o'ttiz o'qli sadoq (o'qdon), sovut, nayza va qalqon olgan. Har ikki suvoriyda bitta zahira chopqir ot, o'rdagohdagi har bir o'nlik qismda bittadan chodir, qozon, ketmon, o'roq, bolta, bigiz, ikkita belkurak, yuzta igna, arqon, bitta oshlangan pishiq teri bo'lishi shart edi. Harbiy safarbarlik paytida har bir viloyat oldindan belgilab qo'yilgan asosiy (asl) hamda zahira (izofa) qismlarni to'plab bergan. Viloyatlar toshotar (sangandoz), devorbuzuvchi (manjaniq), o't otuvchi (radandoz va naftandoz) kabi moslamalarni ishlatishni biladigan jangchilarni tayyorlab bergan. Qo'shindagi har bir harbiy xoh amir, xoh oddiy sipohiy bo'lsin belgilangan nizomni qat'iy bajarishga majbur bo'lib, jangda ayovsiz va dovyurak bo'lishi, omonlik istagan dushmanga yumshoq muomala qilishi hamda adolatli bo'lishi lozim hisoblangan. Harbiy safarlar paytida har bir qo'shin qismlarining eng oldida dovyurak va botir askarlardan tanlab olingan xabarchi (xabargir) deb yuritilgan ayg'oqchi kuzatuvchilar bo'linmasi yurgan. Ularning orqasidan soqchilar bo'linmasi yasovul borgan. Undan keyin qo'shinining avangard qismi manglay harakatda bo'lgan. Manglaydan keyin qo'mondonning o'rdagohi, uning yon tomonlarida izofa (zahira) qismlar joylashgan. Qo'shinining asosiy jangovar qismi markaz hamda o'ng qanot (barong'or) va chap qanot (javong'or)lardan iborat bo'lgan.

Har bir qanotning oldida qo'riqchi manglay avangard yon tomonlarida ham qo'riqchi askariy bo'linmalar kanbullar joylashtirilgan. Shu zaylda qo'shin yetti qism qo'llardan iborat bo'lib ulardan uchtasi markaz, barang'or va javong'orlar mustaqil, to'rttasi ikki manglay va ikki kanbullar tobe qismlar bo'lgan. Sohibqiron birinchi marta jang usulida qo'shinni yetti qismga bo'lishni joriy etgan. Amir Temur davlatida maxsus tayyorgarlikdan o'tgan minglab kishilar mamlakatning bosh ma'muriy binosini, o'rdani, davlat chegaralarni, qo'riqlaganlar. Favqulodda holatlarda mamlakat uchun katta xavf tug'ilganda armiyani safarbar etish, zudlik bilan qo'shin to'plash qoidalari hamisha ishlab chiqilgan. Shuningdek temuriylar davrida ham, ayniqsa, Shohruh Mirzo, Mirzo Ulug'bek, amirzoda Umar, Husayn Boyqaro davrlarida hamda davlat himoyasi yaxshi yo'lga qo'yilgan. Ammo hokimiyat uchun bo'lib turgan o'zaro kurashlar bu jarayonning zaiflashuviga olib kelgan edi.

Xulosa

Xulosa o'rnida Ta'kidlash lozimki, Sohibqironning qat'iy va mustahkam harbiy tizimni shakllantirishdan asosiy maqsadi eng avvalo mamlakatni ichki va tashqi dushmanlardan himoya qilish, tobe hududlardagi tartibsizliklarni oldini olish, adolat, tinchlik va barqarorlikni o'rnatish, mazlumlarni zolimlardan himoya qilish, insonparvarlik va bag'rikenglik g'oyalari amal qilish hamda

keng tarqatish, qonun ustivorligiga erishish, mamlakatlarni taraqqiyot yo'liga solish, islom dini va baynalminal kelishuvchilikni ta'minlash, zo'ravon davlatlar va guruhlarining g'arazli maqsadlarini amalga oshirishga yo'l qo'ymaslik edi. [4:142]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sharofiddin Ali Yazdiy "Zafarnoma" T.1997.
2. Amir Temur Ko'ragon. Temur Tuzuklari - O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Fan nashriyoti davlat korxonasi T. 2019.
3. Hamidullo Dadaboev "Amir Temurning harbiy mahorati" T.1996.
4. Mixail Ivanin. Ikki buyuk sarkarda Chingizxon va Amir Temur harbiy sanati, strategiyasi va taktikasi T.2017.
5. Документы к истории аграрных отношений в Бухарском ханстве. Выпуск I. Акты феодальной собственности на землю XVII-XIX вв. / Подбор документов, перев., введ. и прим. О.Д.Чехович. – Т.: изд-во АН УзССР, 1954.
6. Абул-Фадл ибн Мухаммад Джамал ад-Дин Карши. Мулхакат ас-сурах / Перев. с перс. Р.Ш.Шарафутдиновой // Материалы по истории Средней Азии. X-XIX вв. – Т.: Фан, 1988.
7. Арслонзода Р.А. Источниковедение: Учебник. – Т.: Навруз, 2019.